

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕК НА УКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЛЯХ
(XIX–XX СТ.)**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 4 курсу 13-431 групи
Спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійної програми
«014 Середня освіта (Історія)»
Белінська Інга Іванівна
Керівник к.і.н., доцент Михайленко Г. М.
Рецензент к.і.н., доцент Геринбург О. В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	5
РОЗДІЛ 2. ПОШИРЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ МЕРЕЖІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІХ – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.....	8
РОЗДІЛ 3.ЗАГАЛЬНІ РИСИ ПОЛОЖЕННЯ БІБЛІОТЕК НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ....	17
3.1. Використання німецькою окупаційною владою українського бібліотечного фонду.....	17
3.2. Політика радянської влади по відновленню бібліотечного фонду України.....	26
РОЗДІЛ 4. БІБЛІОТЕКИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ У РОБОТІ.....	32
4.1. Шляхи удосконалення бібліотечної діяльності та введення в її роботу нових методів в другій половині ХХ ст.....	32
4.2. Зміни в бібліотеках України періоду незалежності.....	40
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Необхідність вивчення ключових аспектів історії бібліотек на українських землях (XIX – XX ст.) полягає в тому, що бібліотека на сьогоднішній день відіграє важливе значення в інтелектуальному та духовному збагаченні молоді. Від неї значною мірою залежить майбутнє української культури, а значить і якісний рівень духовного, політичного, соціального буття суспільства. Блискавичний науково-технічний прогрес, неабияким чином впливає на формування та розвиток підростаючого покоління, в свою чергу бібліотекам для того, щоб вистояти в цей нелегкий період, варто віднайти нові форми та методи в обслуговуванні потенційних читачів, для подальшого залучення до вивчення культурної спадщини людства, широкого кола читачів.

Мета роботи полягає у виявленні основних напрямів розвитку мережі бібліотек, в комплексному вивченні передумов становлення та ключових аспектів розвитку історії бібліотек на українських землях, аналізі історичних аспектів розвитку системи державного управління бібліотечною справою в Україні в період (XIX – XX ст.)

Для досягнення мети кваліфікаційної роботи необхідно виконати наступні завдання:

1. Проаналізувати стан та ступінь дослідженості обраної теми в історіографії, визначити рівень і повноту її джерельного забезпечення;
2. Розкрити основні особливості та тенденції становлення бібліотечного життя на українських землях у XIX – в п.п. XX ст.;
3. Дослідити та охарактеризувати вплив Другої світової війни на формування бібліотечної мережі на території України в період німецької окупації та шляхи повернення вивезеної літератури та відновлення бібліотек;

4. Показати та дослідити нові підходи, щодо регулювання змісту та організації управління бібліотекою та його обслуговування.

Об'єктом дослідження є культурно-просвітницька діяльність на українських землях у ХІХ – ХХ ст.

Предмет дослідження – особливості формування та тенденції розвитку бібліотечної справи на території України у ХІХ – ХХ ст.

Методи дослідження. У кваліфікаційній роботі застосовано сукупність методів історичного дослідження: історико-порівняльний, хронологічний, конкретно-історичний, історіографічний і джерелознавчий аналіз документів; аналітико-синтетичний метод обробки документів; типологічний метод і метод системного аналізу.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період (ХІХ ст. – ХХ ст.) Вивчення цього періоду дозволяє простежити становлення та розвиток мережі бібліотек України, виявити їх тенденції, як загальні, так і специфічні та дослідити характерні риси, пов'язані з особливостями формування бібліотечної мережі на різних етапах.

Територіальні межі дослідження охоплюють сучасну територію України, яка в різні періоди досліджуваної проблеми входила, до складу двох передових держав зокрема, Російської імперії та Австро-Угорщини та в післяреволюційний була частиною Радянського союзу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання школярами під час підготовки до уроків історії та історії рідного краю в школі та студентами – в підготовці до семінарів з Історії Херсонщини, Історії України та інших суміжних дисциплін. Також, матеріал підходить до написання статей с обраної проблеми.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів з чотирма підпунктами, висновків і списку використаних джерел, що налічує 49 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінюючи стан дослідження історії бібліотечної мережі України XIX – початку XX ст., слід відзначити, що найбільш вагомим та значимим є вивчення соціально-економічного та політичного розвитку суспільства, внаслідок якого і змінюються соціальні функції бібліотек, які були окреслені в наукових працях та використані при дослідженні обраної теми.

Безцінна роль належить бібліотекарям та книгознавцям України та їх науковим роботам, в яких була досліджена та висвітлена проблематика поставленої теми, серед таких можемо виділити ряд дослідників: Л.В. Неділько [37], А.В. Печену [45], О.А.Павелко [44], Г.П. Мокрицьку [35], Л.А.Дубровіну [20], Л.І.Зелену [23], Н.Ніколаєнко [38], Л.Голоху [9], В.О. Мудроху [36], О.О. Баюша [2]. Завдяки їх працям було узагальнено практику організації бібліотек, показано умови створення і функціонування окремих книгозбірень та формування фондів.

Яскравими представниками цієї плеяди є Л.Дубровіна та О.Онищенко [43], які у своїй книзі «Бібліотечна справа в Україні в XX столітті» змогли звернути увагу на головні тенденції розвитку бібліотечної справи в Україні в XX ст., показати зміни щодо організації книгозбірень та їх значення на різних етапах розвитку суспільства, окреслити усталені бібліотечні традиції, які формувалася протягом багатьох років, та особливості залучення певних інновацій для кращого функціонування бібліотечної мережі.

Доцільно розділити історіографію даної проблеми за регіональним аспектом та часом появи літератури з даної проблеми.

Праці з історії рідного краю, є надзвичайно важливими для дослідження поступу бібліотечної справи, зокрема Херсонської області.

Провідне місце серед таких праць, займають роботи фахівців обласних універсальних бібліотек (Миколаєва, Одеси, Херсона), які досліджують розвиток та історію формування бібліотек Півдня України. Зокрема це стосується праць з історії Херсонської обласної бібліотеки – О. М. Хропач, О. І. Катушкіна, Н. А. Школьник [19], Г.В.Шендерчук [49].

З проголошенням незалежності, в Україні розпочалася наступна фаза у вивченні проблем функціонування бібліотек. Для цієї фази характерним є використання історичних джерел, для кращого висвітлення історичного процесу. Важливими для розкриття проблеми дипломної роботи стали праці Н.І.Малолетовой [29], В.І. Акуленка [1], В.О.Мудрохи [36], О.В. Малюти [31]. Наукові здобутки сучасних вчених стали значним теоретичним підґрунтям для розробки обраної теми.

На кінець ХХ ст. здійснено ряд наукових досліджень: А.П.Корнієнка [27], Т.Х. Кима [26], Л. Віжичаніної [6], Л.Голохи [8], в яких предметом вивчення стали проблеми становлення і розвитку бібліотек різних типів, розглядалися умови виникнення приватних книгозбірень, а також діяльність народних бібліотек.

Звичайно неабияке місце у роботі займають використані матеріали з енциклопедій та наукових довідників, які поєднують в собі наукову чіткість та логіку викладу матеріалу.

Таким чином, щоб повністю висвітлити картину та дослідити всі поставлені завдання, щодо основних проблем розвитку бібліотек, варто залучити для дослідження широке коло бібліографічних, архівних та літературних джерел. Цікавий, багатий та різноманітний матеріал містить фонд Херсонського державного архіву (ДАХО), в якому представлено чимало звітів бібліотек Херсонської області, протоколів засідань та постанов щодо покращення функціонування бібліотек. Так, було залучено до теми дослідження такі документи, наприклад «Отчет Херсонской обласной библиотеки им. Горького за 1944 г.» [11], «Отчет

Январь 1945 г. – 31 декабря 1945 г.» [12], «Отчет о работе 1945 (1 января- 31 декабря 1945 г.)» [15], «Отчёт о работе библиотек г. Херсона за 1969 г.» [13], «Метод разработка о поступлении новой литературы 1957 г.» [18], «Постанова совета по культурному строительству 1971 г. Херсонского областного управления культурой» [14], «Справка о состоянии обслуживания населения области библиотечной книгой: 1 июля 1971 г.» [17]. Подані архівні документи, в тему дослідження були залучені вперше, що послугувало повноцінно проаналізувати модель розвитку бібліотечної справи в контексті соціально-культурних перетворень України у ХІХ – на початку ХХ ст.

Таким чином, ми можемо дійти висновку, що значний історіографічний доробок і джерельна база є підставою вважати, кваліфікаційну роботу документально забезпеченою. Порівняння залучених джерел та критичне ставлення до них дозволило всебічно дослідити проблему, вирішити поставлені в роботі завдання.

РОЗДІЛ 2

ПОШИРЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ МЕРЕЖІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІХ – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Історія бібліотек розпочалася з перших зусиль щодо організації колекцій документів та створення книг і пройшла неабиякий складний та довгий процес. Як шлюзи до знань та культури, бібліотеки відіграють фундаментальну роль у суспільстві. Зі своїм поступовим розвитком бібліотеки почали включати в себе ресурси та послуги, які стали відігравати велику роль у навчанні, впливати на рівень грамотності та освіти, допомагати у формуванні нових ідей та перспектив, також широко відбувається використання бібліотек у культурній спадщині нації, що є головним для формування свідомого та обізнаного суспільства. Бібліотеки у всі часи завжди залишалися одним із найголовніших та найважливіших ресурсів, звідки можна було почерпнути багато знань, створених та накопичених минулими поколіннями. Недарма зустрічаємо в літературі, що: «В давнину їх називали «аптеками для душі», «притулком мудрості» або «домом життя», адже вони є тим місцем, де людина може завжди збагачуватися духовно та відпочивати фізично» [5, с. 14].

Якщо повернутися до історії розвитку та становлення бібліотек в Україні, то можемо зазначити те, що українці є однією з найосвіченіших націй, що пройшла крізь віки і знання яких, було засвідчено та підтверджено великою кількістю істориків. Звісно цього всього не можна було б не досягти без якісної та усталеної мережі книгозберігання, в якій могли б зберігатися унікальні та раритетні пам'ятки та джерела, які послуговували сходами для вдосконалення своїх знань та національної свідомості наших громадян.

Свого помітного поширення бібліотечна мережа на українських землях набуває у ХІХ ст. та змінює свою форму на упорядковані

книгозбірні, які могли бути у вжитку у широкого кола користувачів. Своєю появою такі книгозбірні повинні завдячувати передовій інтелігенції. Внаслідок значно проробленої роботи бібліотеки починають виникати, формуватися та набувати сучасних форм при вищих школах, семінаріях та гімназіях. Бібліотеки починають пропонувати засоби, за допомогою яких широкі маси могли отримати доступ до знань.

Варто зазначити, що Україна на даному етапі не виступала самостійною державою, а входила до складу двох передових держав – Російської імперії та Австро-Угорщини, в результаті чого: «Не було бібліотек при вищих органах влади, а існували бібліотеки губернські та намісницькі, окружних та повітових управлінь, місцевих органів влади» [40, с. 3].

Виділення коштів на функціонування бібліотек перш за все залежали від потреб держави та органів місцевого самоврядування, внаслідок того, що наша держава не була самостійною і не могла повноцінно вирішувати питання фінансування та розвитку бібліотек.

Під час правління Миколи I було видано указ, який був направлений на вилучення з бібліотек заборонених книг. Створюються цензурні комітети, які мали наглядати за правильним функціонуванням бібліотек. Такий нагляд, набрав більше сил та ще більшого поширення в період 1865 року, який був спричинений появою закону про друк [8, с.5].

Розширювали та примножували попередні бібліотечні здобутки завзяті та активні прибічники всього того, що стосувалося України та її народу. В ході чого можна виділити надзвичайно цікаву особистість та яскравого громадського діяча – Григорія Галагана. Зокрема можна підкреслити його значний та істотний внесок у формування освіти на теренах України. Як зазначено в статті «Історія шкільних бібліотек», то: «Для дітей з бідних сімей у 1877 р. він заснував приватну Колегію

Павла Галагана, яка являла собою середній навчальний заклад закритого типу і була названа на честь померлого в юні роки сина» [22, с. 13].

Бібліотека колегії була оснащена багатьма тисячами книжок, до складу яких входили твори авторів починаючи з російської літератури та закінчуючи зарубіжною, проте в бібліотеці не було в наявності вітчизняних творів, а саме української літератури. Тому, що царем Олександром II видається Емський указ (1876) р., який був спрямований на витіснення української мови з культурної сфери та мав за мету обмежити її вживання лише на побутовому рівні. Все, що стосувалося книг, то це була звісно заборона ввезення на територію Російської імперії книжок з-за кордону, які були написані українською мовою. Бібліотека при колегії складалася з 4 відділів, до складу яких входило приблизно: «6 тисяч книг томів бібліотеки історика Н.А Маркевича, купленої Галаганами у його спадкоємців, а також книги самих Галаганів, особливий відділ «Книги Павла Галагана» [22, с. 13]. Бібліотека необмежувала свої ресурси лише книгами, до складу її багатств входили як і періодичні видання так, і журнали з різних галузей знань. Мали велику роль бібліотеки, утворені при вищих навчальних закладах, таких як у Києві, Львові, Харкові, Одесі та Чернівцях.

Значною мірою бібліотеки належали повітовим та земським управам, які здійснювали над ними своє управління. Звісно мережі бібліотек розташовувалися і знаходили свій відклик у великих містах, у таких бібліотек головною ціллю була просвіта та обслуговування громадян, хоча в таких мережах містилися надзвичайно цінні наукові збірки. В цей час розвитку бібліотечної справи були притаманні три типи бібліотек: спеціальні, публічні та наукові.

Інша частина території України, яка входила у другій половині XIX – на поч. XX ст. до складу Австро-Угорщини, в ній діяла мережа культурно-освітніх осередків «Просвіта». Як зазначає, О.В. Малюта, у

своїй статті: «Товариство відкривало, друкарні, книгарні, народні театри, кінотеатри, музеї, здійснювало постановку спектаклів на українську тематику, відзначення ювілеїв відомих українських діячів, визначних подій національного значення, організацію публічних читань, упорядкування українських шкіл» [31].

У Галичині існували польсько орієнтовані інституції – Бібліотека вищої школи Львова, бібліотека австрійської вищої школи Франца-Йосифа, бібліотека технічної академії у місті Лева, рільнича академія у місті Дубляни.

Бібліотека Львівського університету була заснована ще в XVII столітті на базі бібліотеки Львівського єзуїтського колегіуму, яка наповнювалася через колекційні надходження зібрань монастирів Галичини та Буковини, закритих австрійським урядом 1784 до 1918, вона була публічною крайовою (земельною) бібліотекою.

На відміну від російських бібліотек у Львівській Науковій бібліотеці фінансування відбувалося безпосередньо австрійським урядом і бібліотека була в цілому забезпечена кваліфікованими працівниками.

Починаючи з 1860 року деякі діячі товариства, розпочали представляти та виступати за інтереси української нації в Галицькому крайовому сеймі та в парламенті Австрії. О.В. Малюта, підкреслює в своїй роботі те, що: «Представництва виступали головним чином за надання безвідплатної допомоги з бюджету вищого рівня бюджету нижчому на видавництво, навчання українською мовою та відкриття українських навчальних закладів, та звісно заснування кафедри української історії в Львівському університеті» [31, с. 33].

Нагляд за публічними бібліотеками посилюється у 1865 р. у зв'язку з виданням нового закону про друкування. Б.Ф. Володин, у своїй роботі розкриває суть статті 175, яка: «Вводила так званий «дозвільний порядок», який вимагав подачу прохання на ім'я міністра внутрішніх

справ або губернатора відкриттям публічних та громадських бібліотек» [7].

Впродовж всього свого існування бібліотечна мережа гідно виконувала головну свою задачу, а саме просвіти, накопичення знань та підвищення національної свідомості. В 1896 році, насіння закладене в головах та душах нашого народу проросло в їх інтелектуальних та творчих долях.

У статті «З історії бібліотечної справи» підкреслено таку тезу, що: «Зараз, як національний заклад і багатолітній всеукраїнський методичний центр, бібліотека має безперечний вплив на всю бібліотечну галузь, сприяє державним органам у виробленні дієвої і суспільно зорієнтованої бібліотечної політики» [22, с. 14].

1884 рік став роком нововведень, без якого бібліотека не могла повноцінно функціонувати, а саме відбувалося призначення на посаду людини, яка б відповідала за діяльність бібліотеки. Серед уповноважених органів, які мали право закривати бібліотеки було – Міністерство внутрішніх справ, таке право через деякий час набули і губернатори.

Що ж стосується 1888 р. то Л.Голоха у своїй статті, вказує на те, що: «Уряд допускав до народних бібліотек лише ті книги, які будуть схвалені вченим комітетом Міністерства народної освіти» [8, с. 5].

У 1890 році були підготовлені нові правила «Про безкоштовні народні читання та порядок нагляду за ними», що регламентував додатковий контроль за діяльністю публічної бібліотеки та їх фундамент з боку чиновників та духовного відомства. Внаслідок чого, як зазначає Н. Г. Шарошкіна: «Міністерство народної освіти почало видавати каталоги книг дозволених для народних читалень» [48, с. 43].

Початок інтенсивного розвитку бібліотечної мережі в Україні припадає на другу половину XIX ст. – початок XX ст. Значення освіченості населення в цей час досягло неабиякого прогресу, що

послугувало до більш інтенсивних темпів розвитку загальнодоступних бібліотек. Такі зміни стали однією з причин появи бібліотечної освіти та виділення бібліотекознавства в самостійну дисципліну, яку викладали у вищих школах.

В Україні в період кінця XIX – початку XX століття є характерним та показовим нестримний розвиток громадянського виховання та поширення освіти, піднесення національної свідомості українців. Представлений етап є часом виникнення чималих культурно-просвітницьких установ. Зокрема, як зазначає Л. Віжічаніна в своїй праці, то на території України з'являються: «... товариства українських осередків «Громади», «Просвіти», які були створені після революцій 1905-1907 років і пожвавили громадське життя та формування міцного просвітницького руху в колах української інтелігенції» [6].

Революція 1905 принесла відчуття полегшення в політику комплектування народних бібліотек. Міністр внутрішніх справ видав 2 грудня 1905 об'їзник про скасування правил 1890 р., згідно з яким народні бібліотеки, розміщені поза шкільними приміщеннями, мали право комплектуватися книжками, забороненими для шкільного обігу. Крім того в грудні 1905 р. відмінили правила про нагляд за народними та публічними бібліотеками.

Також, революційні події 1905 – 1907 рр. змогли відновити стезю створення книгозбірень при «Громадах» та «Просвітах». Однією з перших заснувала власну бібліотеку київська «Просвіта». Свої бібліотеки мали українські клуби, Українське наукове товариство у Києві [21, с. 12].

У 1906 р. народним бібліотекам при школах нарешті дозволили комплектування книжками та виданнями з періодики на рівні публічних державних бібліотек.

На початку XX ст. бібліотечна справа в Україні інтенсивно розвивається. У суспільстві виникає потреба в підвищенні освітнього рівня населення. У зв'язку з цим, поряд з науковими бібліотеками,

бібліотеками освітніх закладів, інтенсивніше стали розвиватися загальнодоступні бібліотеки. Підвищується значення спеціалізації бібліотек та їх співробітництва. Водночас відбулося формування професійної бібліотечної освіти, особливістю якої було те, що бібліотекознавство та бібліотечну справу у вищих школах викладали в межах іншого фаху, спеціалізації українського університету у Львові.

О.Онищенко зазначає, що: «Зрештою після проголошення самостійності України у 1917 р. питаннями функціонування бібліотек опікувався Бібліотечно-архівний відділ при Генеральному секретарстві справ освітніх, головними завданнями якого в бібліотечній сфері були визначені такі: закласти основи Української національної бібліотеки; завести, підтримуючи або наново закладаючи, мережу 8 районних бібліотек; установити зносини в справі книжного фонду з різними бібліотечними інституціями» [43].

Відповідно, до закону 1918 року було створено Національну бібліотеку України, яка розташувалася в Києві (з плином часу вона змінила свою назву на Всенародну бібліотеку). Одним з головних її досягнень було накопичення та зосередження в собі ряда унікальних та цінних збірок.

Зі зміною влади та приходом до управління країною більшовиками та встановлення радянської влади в Україні починає впроваджуватися завдання державного управління та контролю бібліотечною справою та зокрема створення єдиної мережі безплатних державних бібліотек різного рівня, публічних обласних, районних та місцевих, а також галузевих, масових та наукових. Усі бібліотеки, за винятком галузевих та відомчих, були передані у відання Наркомату освіти [9, с. 7].

Головним завданням, яке постало перед радянською владою у 1919 році була – правильна організація управління бібліотечною справою, створення та удосконалення мережі безкоштовних бібліотек різного рівня [40, с. 5].

В наслідок революції та війни 1917-1920 рр. на території України було знищено багато цінних приватних, шкільних, а також монастирських церковних зібрань, попри все це лише частину вдалося врятувати місцевим культурним діячам [22, с. 13]. Разом з тим з'являються нові громадські бібліотеки, а також бібліотеки в новостворених вищих та середніх школах.

В період радянських часів бібліотечна мережа зазнала чималих «чисток». Радянська ідеологія була гостро направлена проти української мови та культури. Книги українських авторів піддавалися вилученню та знищенню та потрапляли до спеціальних фондів, де були під охороною і користування якими було заборонене для всіх [22, с. 13].

Разом з тим, якщо до 20-х років ХХ ст. українська бібліотечна справа в контексті європейського розвитку була на високому рівні, то, починаючи з 30-х і, особливо, післявоєнних років, українська бібліотечна наука перебувала в тіні радянської, найкращі наукові сили якої зосереджувалися в Москві і Ленінграді.

Характерним для 30-тих років ХХ ст. є закріплення істотних та визначальних засад радянської бібліотечної справи, які формувалися своєрідними чином на нових переслідуваннях діячів науки і культури, партійних та державних діячів. Неоминуло лихо і «стару школу» українських бібліотекарів, що негативно позначилося на кадровому забезпеченні бібліотек України [8, с. 9].

Таким, чином період ХІХ – п.п. ХХ ст. характеризується тим, що земські та міські органи самоврядування здійснювали управління бібліотеками. А саме формування бібліотечної мережі значною мірою було підпорядковане соціально-економічним та політичним процесам того періоду. Саме у ХІХ ст. бібліотеки набувають та змінюють свою форму на упорядковані книгозбірні. Своєю появою такі книгозбірні повинні завдячувати передовій інтелігенції. Основною метою цих бібліотек було обслуговування громадянства. Крім них існувала мережа

бібліотек по великих містах. На даному етапі виділяється упорядкування бібліотек за призначенням: спеціальні, публічні та наукові. Якщо в ХІХ ст. та на початку ХХ ст. на перше місце ставилася, головним чином, просвітницька роль бібліотек, а в роки радянської влади – ідеологічна. На роки радянської влади припадає найбільший державний вплив на розвиток бібліотечної справи. Однією з найважливіших особливостей цього історичного періоду була планомірна організація всього господарського і культурного будівництва. Звичайно, і стосовно бібліотечного обслуговування населення країни комуністична партія також висувала вимогу єдиної, планомірної організації мережі бібліотек країни. Бібліотечна галузь радянського періоду була створена здебільшого для обслуговування ідеологічних потреби комуністичної партії, а не лише потурати моральним та культурним потребам народу. Державне управління бібліотечною справою в умовах радянського управління було здійснене перш за все командно-адміністративними методами. На даному етапі державна політика в галузі бібліотечної справи існувала не як об'єктивна реальність, а як ідеологічна заданість. І реалізувалася вона передусім в інтересах держави, її структур та соціальних інститутів.

РОЗДІЛ 3

ЗАГАЛЬНІ РИСИ ПОЛОЖЕННЯ БІБЛІОТЕК НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

3.1. Використання німецькою окупаційною владою українського бібліотечного фонду

Істинною чумою та лихом для процесу формування та розвитку бібліотечної справи в період 1941 –1945 рр. стала – Друга світова війна. Саме вона перервала хід бібліотечного будівництва в СРСР, призупинила реальну боротьбу з розвитком методологічних засад управління бібліотеками та бібліотечною наукою і впровадження соціалістичних принципів в бібліотечну справу, послугувала трагічними та сумними наслідками щодо втрат бібліотечного фонду України та особливо діяльністю незначної кількості бібліотек в евакуації та головним чином масштабними руйнаціями книгосховищ, що залишилися на окупованій території, та їх фондів.

Як підкреслює у своїй статті А.Корнієнко, то:«Перед Другою світовою війною в Україні нараховувалося 44 662 бібліотеки (що майже дорівнює сьогоднішній мережі) з фондом 102 395 837 примірників» [27].

Що свідчило про те, що наша країна до початку воєнного періоду змогла досягти, надзвичайно великих масштабів розвитку бібліотечної мережі, що була значно більшою від царської Росії. Та змогла випередити за кількістю, темпами розвитку передові зарубіжні країни.

Сам період війни фактично характеризувався діяльністю незначної кількості бібліотек в евакуації та масштабними руйнаціями книгосховищ, що залишилися на окупованій території, та їх фондів.

Яскравим та беззаперечним прикладом, вандалізму німецьких загарбників, є відображення функціонування Херсонської бібліотеки імені Горького, так внаслідок німецько-фашистської окупації, було

розграбовано цінну літературу бібліотеки, була вивезена радянська художня література (російська і західно-європейська). Взагалі було знищено все те, що нагадувало радянську владу. За свідченням робітників, то фашисти за час свого перебування в м.Херсон викинули на вулицю всю літературу: «Так гітлерівські ублюдки утворили «новий порядок» в місті Херсоні» [11].

З загальної кількості всього бібліотечного фонду було знищено і вивезено 115 000 основного фонду та весь брошурний фонд. Як зазначають очевидці подій то: «Бібліотечні книжки валялися по всьому місту» [11]. Вцілому до війни бібліотека складалася з 11 відділів і нараховувала 35 чоловік штату, зараз 12 чоловік. Після звільнення від окупації в бібліотеці залишилося 85,882 к. літератури.

Як зазначають у своїй праці Г.В.Боряк та Л.А. Дубровіна, то: «Бібліотечне та культурне надбання, зазнало масових пограбувань під час ведення війни на території України, знищення фондів та літератури, їх вивезення за межі території країни, внаслідок чого руйнувалася усталена структура джерельної та книжкової бази» [3].

Можна виділити ряд причин, які перешкоджали вивезенню бібліотечних фондів. Однією з таких причин, була поспішна евакуація бібліотечних фондів внаслідок неабиякого блискавичного та жвавого просування нацистських військ. В цей період багато бібліотек не змогли організувати вивезення фондів, оскільки першість у виділенні транспорту та фінансування евакуації надавалася стратегічним підприємствам. Спеціальні сховища бібліотек, що з різних причин не могли бути вивезеними, частково спалювалися.

Л.Дубровіна в своїй праці підкреслює те, що: «За короткочасний термін великі бібліотеки Києва змогли виокремити найціннішу частину своїх фондів і почали її евакуацію – спочатку до Харкова, а потім до Башкирії та до південної частини Росії (м. Краснодар)» [20, с. 280].

Навіть незважаючи на таке скрутне становище, бібліотеки у важких умовах евакуації продовжували сприяти розвитку української науки, що працювала на потреби фронту, продовжувалися комплектування, обмін літературою в тому числі із ученими союзних держав – англійськими та американськими.

Також вони продовжили проведення бібліографічної роботи забезпечували абонементами на обслуговування наукових досліджень, обмін літературою, здійснювали тематичні виставки та експозиції нових надходжень, відзначали культурні події, брали участь у різних суспільно-політичних заходах.

У 1943 р. під час евакуації Академії наук УРСР порушувалося питання про створення бібліографічної української літератури, виконання якої покладалася на БАН та інститут літератури АН УРСР. Проте, з огляду на умови евакуації, надзвичайні обставини діяльності БАН та академічних інститутів, що не мали змоги користуватися основними бібліотечними фондами, які залишилися у Києві, обмежену кількість працівників, а також неможливість організувати виконання цього проекту на державному рівні із залученням відповідних установ та організацій, від такого проекту відмовилися [20, с. 280].

Руйнування бібліотечних будівель, викликані бойовими діями, було ще однією з причин, що перешкоджала вивезенню всіх фондів, частина з яких була загублена та втрачена під час бомбардувань потягів з книжками і пожеж. Також був знищений бухгалтерський апарат, який не був вилучений з бібліотек до евакуації. Згідно окупаційним документам, в БАН СРСР були розміщені казарми солдатів, які надзвичайно жахливо відносилися до книг, каталогів і бібліотечного обладнання.

Чимало дитячих бібліотек згоріло під час бомбардувань та під час відступу німецьких військ, зокрема, бібліотеки на Сумщині й Чернігівщині, Херсонщині й Харківщині, Вінничині та Луганщині.

Для опалення німецькі солдати використовували не тільки меблі які знаходилися в бібліотеках, а також майже 7 тисяч книжок для опалення, багато розкритих псевдонімів, криптонімів і антонімів, яких налічувалося 18 тисяч карток, було спустошено близько 5 тисяч робочих карток, періодичних і серійних видань [41].

Третім та неменш важливим фактором, було – невідконтрольне вивезення бібліотечних фондів німецькими організаціями та вермахтом саме до того моменту, як їх було взято під контроль Міністерства окупованих східних областей.

На даному етапі ніхто не здійснював облік літератури, яка була вивезена нацистами. Розшук будь-яких документів з відомостями, про те куди потрапили ті чи інші бібліотечні фонди здійснюється до сих пір. Тому становлення керівництва, яке управляло окупованими територіями, здійснювало первинний опис, здійснювало дослідження коштовності бібліотечних фондів і звісно визначало значущість історичних бібліотек у культурному плані.

Н.І. Малолетова зазначає у своїй статті, що: «Німецькі експерти з бібліотечної справи почали виконувати свою головну місію на просторах України, а саме запобігання знищенню книжкових колекцій та цінних бібліотечних фондів, з метою поповнення скарбів Рейху, збільшення відомостей про більшовизм, як політичну течію» [29, с. 143].

Звісно, особливо цінною та вартою уваги була література, що включала в себе чималу частину історичних та економічних відомостей про Україну, а саме її географічні умови, населення, природні ресурси. Внаслідок чого перевагу мали будь-які енциклопедії та довідникові видання і також науково-технічна література з всіх галузей знань.

Оперативний загон Розенберга створив бібліотеку, яка дістала назву – Східна бібліотека. Дослідження практики та теорії більшовиків стало головною задачею, яка сприяла вивченню історії та культури народів, які населяли «Східний простір». У Ризі взимку 1941-1942 рр.

розпочато утворення фондів Східної бібліотеки [30, с. 8]. Так наприклад, основна маса фондів була частково перевезена до Берліна – у травні 1942 р. Понад півмільйона книжок було вивезено з захоплених територій СРСР. До Оперативного штабу Розенберга надсилалася література з України, яка була призначена для Центральної Вищої школи та інститутів. На засаді бібліотек Харкова, Дніпропетровська, Києва, Криму окупаційна влада вирішила створити філію Східної бібліотеки у Києві, яка б копіювала за основними фондами німецьку.

До основних завдань, які входили до діяльності Оперативного штабу Розенберга входили тактика пограбування бібліотек, архівів, музеїв, інших наукових та культурних установ в усіх регіонах, який мав працювати в узгодженні з цивільним управлінням окупованої території.

З іншого боку, певні фонди було заплановано залишити також і на окупованих територіях для їхнього вивчення, управління ними та для функціонування у перспективі публічних бібліотек на «східних просторах». Перегляд та оцінка літератури, як правило, супроводжувалися знищенням за спеціально складеними списками значної кількості більшовицької та заідеологізованої літератури, а також літератури єврейських авторів [41].

Для кращого розуміння та відображення цілісної картини діяльності бібліотек в роки окупації варто прослідкувати за специфікою німецького відношення до бібліотек за час Другої світової війни. Вона заключалася в тому, що заклади для них виступали звісно не тільки як об'єкт збагачення, загарбання та наживи рідкісними книжками, а також як ідеологічні інституції, що здійснюють неабиякий вплив, формують та визначають свідомість населення. Відповідно до вище сказаного фонди бібліотек здебільшого розглядалися з різних фундаментальних точок зору наукових досліджень починаючи з расових, національних, соціально-економічних та звісно національних інституцій, що функціонували на окупованих територіях. Нацистська влада послідовно

організовувала аналіз, відбір і перевезення фондів упродовж усього періоду окупації. Впродовж етапу війни було вивезено десятки тисяч безцінних першодруків, рідкісних видань, колекцій з різних бібліотек Києва. За короткий час нацисти змогли уміло організувати масштабну діяльність з обліку, відбору та вивезення фондів різного історичного профілю.

Представники команди Кюнсберга (50 осіб) протягом двох місяців, до створення Центральної бібліотеки рейх комісара України, що взяла на себе організацію й координацію дій, вивезли великий масив економічної, статистичної, географічної та етнографічної літератури [29, с. 151].

У своїй книзі «Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті» Л.А.Дубровіна описує основні задачі та значення головних робочих груп (ГРГ) та робочих груп (РГ): «Вони створювалися для практичного здійснення своїх завдань на окупованих територіях (ГРГ) та для певних областей (РГ), які мали основну мету облікування, описування та організацію вивезення з окупованих територій культурних цінностей, а також збирання в процесі цього різноманітної інформації щодо окупованих територій з метою їх подальшого використання» [20, с. 285].

Одним з напрямів діяльності робочих груп було забезпечення німецьких служб різними відомостями, переважно матеріалами з фондів бібліотек. Нацистська влада послідовно організовувала аналіз, відбір та вивезення фондів упродовж усього періоду окупації.

«Однією з цінних та важливих організацій нацистів, було створення 7 грудня 1942 року – Крайового управління архівами, бібліотеками та музеями. Головною задачею якого була організація роботи, охорона та захист від розкрадання та пограбування іншими нацистськими організаціями» [29].

У своїй статті Онищенко зазначає: «На початок 1943 р. було порушено питання про вирішення подальшої долі бібліотеки

Педагогічного інституту. За попереднім обстеженням, вона мала фонд у 500 тисяч одиниць, який не використовувався» [41]. Його частину планувалося передати Крайовому інституту господарчих досліджень, частину – до ОШР, а частину залишити у складі Крайової бібліотеки.

У 1943 р. значно активізувалася діяльність Міської публічної бібліотеки у Києві, що була «опорним пунктом» ОШР, в якому концентрувалися книжки з різних бібліотек України, в тому числі Харкова, Дніпропетровська тощо для пересилання до Німеччини.

У період війни було вивезено десятки тисяч безцінних першодруків, рідкісних видань, цілісних колекцій з інших бібліотек Києва, зокрема, бібліотека митрополита Флавіана та Павла Потоцького з Історичної бібліотеки, що зберігалися на території Києво-Печерської лаври, фонди Київської духовної академії, дніпропетровські колекції [41].

Також, не можна не згадати про мужність бібліотечних співробітників, які, залишившись на окупованих територіях, рятували фонди, ризикуючи життям переховували їх у власних квартирах, а після війни повертали їх у власність бібліотекам з яких вони були вилучені. А. М. Мазурицкий з гордістю у своїй статті згадує про те, що: «Завідувача Краматорської міської бібліотекою М.Ф.Фесенко, перш ніж евакуюватися з міста, зуміла заховати 147 найцінніших книг. Харківський бібліотекар А. Борщ закопала в залізному ящику старовинні альбоми італійських архітекторів, зразки яких були тільки в Луврі, перші видання Коперника і Ломоносова. Два роки все це пролежало в землі, але було збережено» [28, с. 114].

Фонди забороненої літератури вилучалися і зберігалися в закритих приміщеннях. Література обмеженого користування, яка призначалася для вермахту або для важливих воєнних цілей, могла видаватися на абонемент за умови повідомлення про це до Центру збереження і обліку культурних цінностей в Берліні. Єдина бібліотека України, що мала

право зберігати вилучену літературу під суворим контролем, була Крайова. ЦБРУ обслуговувала й потреби рейху, зокрема на потреби війни. Коло читачів складалося майже винятково з представників військових частин та цивільних установ Рейхскомісаріату України.

Л.Дубровіна підкреслює те, що: «Тільки за лютий – липень 1942 р. була зареєстрована 272 абонементи, 2010 відвідувань; видано 8277 книжок і підготовлено 384 бібліографічні довідки, переважно економічного і наукового змісту» [20, с. 297].

Під час відступу нацистських військ восени 1943 р. інтенсифікувалася діяльність щодо вивезення культурних цінностей. Крім ОШР та РКУ активізувалися й воєнізовані команди, зокрема діюче в СС науково-дослідне товариство «Спадщина» та геологічні групи.

Пік вивезення припадає на другу половину 1943 – середину 1944 р, оскільки ці групи працювали безпосередньо в зоні бойових дій. Звісно неабияких змін та рухів пізнали літературні фонди, які знаходилися на німецькій території. Невідкладне перевезення фондів та літератури з основних німецьких осередків в Угорщину, Польщу, Румунію було спричинене бомбардуванням німецьких міст.

У міру звільнення українських територій від німецьких окупантів бібліотеки поступово починають відновлювати свою діяльність. У період окупації майже всі бібліотеки були зруйновані.

Так, коли було звільнено місто Херсон від німецько-фашистських загарбників 14.03.1944 року міська бібліотека була зареєстрована як існуюча культурно-освітня одиниця, бібліотечні робітники розпочали відроджувати бібліотеку за рішенням Міської ради та Міськома КПБУ.

Силами бібліотекарів було зібрано 9800 книжок в місті і на ринку і приведено в писемний вигляд. Міським партактивом було зібрано з населення 700 книжок, читачем з Москви було надіслано 45 книг. Під час збору книжок в фонди бібліотеки, попали книги з інших бібліотек,

зокрема будинку вчителів, педінституту, музичної школи та деяких приватних осіб. За рішенням міськ ВНО цим організаціям та приватним особам була повернута література.

Важливою проблемою після руйнації та перемішування фондів внаслідок воєнних дій стало розроблення методики сортування книжок у бібліотеках. Розробку цього питання було надано БАН (так як вона була однією з уцілілих бібліотек), яка стала центром концентрації та розподілу бібліотечних фондів [41].

У період окупації тут концентрувалися бібліотечні фонди з різних радянських установ, установ Академії наук, приватних осіб. БАН стала центром концентрації усіх бібліотечних зібрань Києва [20]. Власні фонди Бібліотеки зазнали значних втрат через поспіхом організовану евакуацію, знищення радянською владою літератури спецхрану, вивезення зібрання нацистськими окупантами, а також внаслідок бойових дій.

3.2. Політика радянської влади по відновленню бібліотечного фонду України

В міру звільнення українських територій від німецьких окупантів бібліотеки поступово починають відновлювати роботу. За час окупації майже всі бібліотеки були зруйновані: навіть якщо збереглися будівлі, то фонди були пограбовані та розпорошені, каталоги деструктуровані, кадрові працівники загинули під час війни від бомбардувань, голоду, розстрілів, хвороб. Переміщені і залишені на окупованій території фонди бібліотек різних наукових і державних установ, які концентрувалися в головних бібліотеках, багато разів перевозилися з місця на місце, зберігалися у приміщеннях, аж ніяк не пристосованих для розміщення в них книжок та рукописів.

Одним із найважливіших завдань було проаналізувати стан фондів, оцінити ступінь їх цілісності, встановити власницьку приналежність переміщених бібліотек, організувати оцінку та ліквідацію втрат [20, с. 305]. Починається облік інвентаря та опис майна, ремонт приміщень, пошкоджених внаслідок бомбардувань та пожеж, розбирання стосів, відновлення розстановки фондів тощо. Майже відразу відновилися надходження обов'язкового примірника до фондів основного зберігання, були виділені кошти на придбання книжок.

Наприклад, в Херсонській бібліотеці в цей період комплектування відбувається за рахунок тільки книгокульторга, була куплено літературу на суму 1616 р. 50 к. кількість 466 книгоброшур по відділам. Було отримано з літературного фонду: літ. бт. на 15 мовах СРСР – брошур і листів; по відділам (політ- 896, белітр – 182, сх. – 513 і інші відділи загалом більше брошур) [11].

Всього видано 5,326 книг. А залишилось в фондах бібліотеки 80456 книг, які не можна було видавати масовому читачу і на даний момент бібліотека складалася з 5 відділів: 1. Абонемент, 2. Читальня,

3.Відділ бібліографії та каталогів, 4.Відділ комплектування та обробки, 5.Метод кабінет. За штатним розписом на 1945р. бібліотека мала 12 чоловік штату крім тех. персоналу.

Усі бібліотеки України були тією чи іншою мірою зруйновані. Приміщення бібліотек часто займалися військовими для розміщення своїх служб (на початку війни вермахтом, після звільнення окупованих територій – радянськими військами; наприклад, Харківська державна наукова бібліотека декілька разів переходила з рук в руки під час військових дій: в ній розміщувалися і війська СС, і команди протиповітряних сил, і цивільні служби рейх комісара України), а отже будівлі були дуже пошкоджені.

Перед бібліотекарями цього періоду були поставлені завдання першочергово провести сортування фондів, оцінити їх стан та переінвентаризувати книжки. Почалася важка робота з виокремлення та передавання бібліотечних збірок, що потрапили до БФН під час окупації, їх законними власникам.

У БАН почалося розбирання стосів, завезених під час війни до Крайовії бібліотеки. У кінці 1943– на початку 1944 року у розпорядженні бібліотеки було декілька приміщень, одна частина – довоєнного періоду, друга – передана Крайовій бібліотеці в період окупації [42, с. 37].

Відповідно до рішень уряду про допомогу сільському господарству, виробництву, освітнім закладам, культурно-просвітницьким установам, що знаходилися на територіях, які постраждали від воєнних дій та окупації, БАН взяла участь у поповненні фондів знищених бібліотек літературою з власного дублетного фонду.

Важливою проблемою після руйнації та перемішування фондів внаслідок воєнних дій стало розроблення методики сортування книжок у бібліотеках. Розробку цього питання було надано БАН, яка стала центром концентрації та розподілу бібліотечних фондів.

Питання методики сортування книг обговорювалося на спеціальних робочих засіданнях. Було вирішено, що література має сортуватися, з урахуванням організації фонду на спеціалізованих відділів, на видання з марксизму-ленінізму; монографічні видання українські, російські, білоруські, починаючи з 1917 р.; періодику українську, російську, білоруську починаючи з 1917 р.; періодику українську, російську, білоруську до 1916 р. включно; монографічні видання українські, російські, білоруські до 1916 р. включно; іншомовному літературу – європейськими мовами – монографічну (латинським шрифтом); іншомовну літературу – періодику (латинським шрифтом); єврейською мовою; мовами народів СРСР та східними мовами; енциклопедії, словники, довідники, календарі, альманахи (всіма мовами); бібліографію, бібліотекознавство, каталоги бібліотек, каталоги та проспекти книгарень, видавництв; стародруки до 1825 р., іншомовні – до 1800 р.; видання розкішні, рідкісні, нелегальні, в коштовних оправах [20, с. 308].

В окремі групи виділялися рукописи та спеціальні види друку, зокрема, газети, ноти, волянсії та стандарти, художні альбоми, гравюри, фото, портрети, художні листівки, атласи географічні та історичні карти, література для сліпих тощо. Спочатку велося сортування за штампами і без штампів, але через півроку вирішили здійснювати диференційоване сортування за видами друку: книги та брошури кириличного друку без штампів; книги та брошури іншомовні латиницею; періодика кириличного друку після 1917 р.; художня література; видання АН УРСР.

«Була розроблена спрощена схема обробки літератури. Після перевірки та виділення дублетної літератури, перший примірник звірявся з каталогами. Після того, відбувалася перевірка наявності видання у сховищі. Якщо цього видання не було, його описували за спрощеною системою (автор, назва, тип видання, місце видання,

видавництво, рік, том, випуск) та видання залишалося на полицях, щоб з часом поповнювати основні фонди», – зазначає О.Онищенко[41]. На ці книжки складалася картотека, книжки та картки пронумеровувалися. Якщо примірник видання був у наявності, він перевірявся *de visu* з примірником зі сховища і відправлявся у залежності від актуальності до резервного фонду. Всі дублети передавалися до групи комплектування інших бібліотек. Ця методика сортування літератури дозволила швидко і якісно організувати повернення різним українським бібліотекам, бібліотекам академічних інститутів, відомчим бібліотекам міністерств та відомств, радянських і партійних органів їх фондів. Усі бібліотеки доукомплектовувалися дублетами.

Значні зусилля були спрямовані на відновлення харківських масових та шкільних бібліотек, які були повністю зруйновані. Виконком Харківської міської ради видав у 1944 р. спеціальну постанову про забезпечення бібліотек приміщеннями, паливом, фінансуванням, а також методичною допомогою [20, с. 310].

По закінченню війни відразу розпочалася робота по внесення до реєстру культурних цінностей, які на початку війни були вивезеними до Німеччини. Культурне надбання, що було силоміць переміщене та відчужене із однієї країни в іншу, повинно бути повернене, на основних правах реституції на батьківщину [1, с. 54].

Впродовж всього 1944 року відбувалася масштабна акція, щодо повернення та доукомплектування відомчих бібліотек міністерств і відомств, радянських і партійних органів, особових архівів та зібрань.

О.Онищенко і Л.Дубровіна зазначають у своїй книзі те, що: «Повернення бібліотечних фондів, вивезених нацистами, почалося у другій половині 1945р., коли після звільнення від нацистських військ знаходилися бібліотечні фонди, вивезені з України. У травні 1945р. з Польщі надійшло 26 тис. 550 книг (з Кракова); 7 вагонів – через Москву (745 тек); з Румунії – 3 вагони» [42, с. 47].

В період 1945р. найважливішим завданням бібліотеки в місті Херсон є допомога самоосвіті читачів. Проте робота бібліотеки на допомогу самоосвіті не була розгорнута. Комітет в справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР вважає за необхідне розгорнути роботу обліку бібліотек як першочерговий засіб в справі розгортання самоосвіти, організувати цикл лекцій й бесід з питань культури читання. На даному етапі бібліотекою можуть користуватися безплатно всі громадяни [12].

Відомості, що надходять до комітету в справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР свідчать, що бібліотечні працівники не проводять достатньої боротьби за збереження книг, книжкові фонди багатьох бібліотек. Ще й досі не за інвентаризовані, не вживаються заходи проти читачів, що затримують книги, пересувні бібліотеки видаються установам і організаціям без належного оформлення, в наслідок чого книги часто зовсім не повертали до бібліотек.

Бібліотеки в основному вже закінчили свій організаційний період по збиранню книжкових фондів, упорядкуванню їх, по ремонту приміщень. Тепер основна увага зосереджувалася на справі обслуговування населення книгою, справі розгортання роботи на допомогу самоосвіті читачів.

Втрата духовної спадщини привела до значного перерозподілу колекцій книг між різними бібліотеками, за рахунок копій та радянських видань. Непрямим наслідком війни стало змінення структури та змісту фондів бібліотек в сторону, що призвело до їх занепаду.

Таким чином, починає діяти сумарний та індивідуальний облік нових надходжень, а старі фонди, які були зібрані і залишились в бібліотеці інвентаризувалися через відсутність достатньої кількості штату та бібліотечної техніки. Так, на 01.06.1945 року було опрацьовано приблизно 6000 тисяч екземплярів нової літератури [15].

Отже, враховуюючи вище зазначене можна дійти висновків про те, що період 1941-1945 рр. значно зруйнував упорядкований фонд та мережу сформованих бібліотек на теренах України. Негативно це вплинуло на книжкову спадщину та різноманітні унікальні та раритетні видання, які зберігалися в фондах. Багато бібліотек не змогли організувати вивезення фондів, оскільки пріоритети у виділенні транспорту та фінансування евакуації надавалися стратегічним підприємствам. Після захоплення значної території міст України вони відразу ж бралися під охорону військовою адміністрацією та опечатувалися уповноваженим представником військової групи. За короткий проміжок часу німецькі управлінці змогли налагодити масштабну роботу з відбору та вивезення різних фондів. Нацистська влада послідовно організовувала аналіз, відбір бібліотечних фондів упродовж усього періоду. По закінченню війни відразу розпочалася напружена робота з організації фондів, передусім, з фондом концентрації, який містив значну кількість книжок, рукописів, плакатів та газет, зібраних під час окупації. Повернення цих матеріалів, прийняття фондів, що повернулися з Німеччини та окупованих держав Європи, проведення роботи з дублетним фондом, відбудова приміщень, інвентаризація пограбованого власного фонду, організація обслуговування читачів – усе це в умовах завершення війни стало ще одним випробуванням для колективу БАН.

РОЗДІЛ 4

БІБЛІОТЕКИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ У РОБОТІ

4.1. Шляхи удосконалення бібліотечної діяльності та введення в її роботу нових методів в другій половині ХХ ст.

Зміни, які відбуваються в нашій країні (зростання національної самосвідомості, поширення прав місцевих органів самоврядування і т.д), потребують вивчення місцевої історії та збереження духовних і культурних цінностей, традицій, звичаїв. При цьому зростає і значення бібліотечної справи. Адже, бібліотека супроводжує державу на всіх етапах її розвитку. Залежно від соціально-економічного та політичного розвитку суспільства змінюються соціальні функції бібліотек. На різних історичних етапах суспільного розвитку змінювалася форми і методи державного управління бібліотечною справою.

Л.Неділько в своїй роботі наголошує на тому, що:«Становлення нових економічних відносин обумовлює і необхідність відповідних змін у сфері бібліотечно інформаційної діяльності. Ефективне функціонування бібліотечного закладу передбачає різноманітність його взаємодії з користувачами, представлення широкого спектра основного безоплатного бібліотечно-бібліографічного обслуговування в поєднанні з додатковими нетрадиційними, супутніми та сервісними послугами, авторською інтелектуальною бібліографічно-інформаційною продукцією» [37].

Бібліотека як соціальний інститут у всі часи свого існування несла відповідальність, за удосконалення читацької діяльності, за виховання культури читання, була покликана прогнозувати далекосяжні інформаційні потреби користувачів. Але попри всі ті поставлені задачі, головною була – удосконалення змісту діяльності та її інновація.

Якщо ми говоримо про інновацію в тій чи іншій сфері то маємо на увазі, те що в її основі лежить якась нова ідея. Але, якщо ми вживаємо дане поняття стосовно розвитку моделі бібліотек та бібліотечної справи в цілому, то в даному випадку «інновація» – це знаходження нових та ефективних методик для оновлення, осучаснення та удосконалення діяльності закладу [25, с. 3]. Дана інновація повинна виходити за межі усталених приписів і звичних форм та показувати виключно новий підхід до регулювання змісту та організації управління бібліотекою та його обслуговування, а також створення комфортних умов для задоволення читацьких запитів. Але попри все це треба уміти зберегти тонку грань і дотриматися розсудливого балансу між інновацією та збереженням справжніх, безцінних бібліотечних традицій.

Варто зазначити, що сам процес розвитку бібліотечних установ при цьому здійснюється не шляхом витіснення попереднього рівня розвитку новим, а шляхом удосконалення, відповідно до того, що «постіндустріальне суспільство... не заміщує індустріальне, так же як індустріальне не ліквідує аграрний сектор економіки», – зазначає В.Иноземцев [24, с. 22].

Починаючи з другої половини ХХ ст. бібліотеки, враховуючи попередній досвід в плані масової роботи, виявили та отримали нові форми інновацій, до яких відносилися різноманітні читацькі конференції, тематичні вечора та бібліографічні огляди, читацькі гуртки та конференції хоча попри все те вони носили саме формальний характер. «В цей час особливе місце займає пропаганда та агітація, які були спрямовані на розкриття структури бібліотечних фондів та звісно ж залучення широкого кола громадян до читання» [25]. Звісно в цей період постає неабияке питання про сприяння бібліотеки в розвитку самоосвіти серед громадян. Як зазначає в своїй статті Ю. Мелентьева, то: «Бібліотечна справа, як і видавнича діяльність, шкільна освіта були переведені з суто просвітительських рамок у загальне русло політичних

задач культурної революції, що почалася в країні» [34, с. 24]. Таким чином, поширюються такі форми, як колективні обговорення книг, які зазвичай мали заідеологізований характер і внаслідок чого це слугувало виробленням єдиної думки про прочитане.

О.Баюш приходять до висновків, про те що:«Масова робота як одна із складових соціокомунікативної діяльності бібліотеки була засобом формування стереотипів політичного мислення, впливу на зміст і характер читання» [2, с. 148].

Поширення літератури серед населення житлових будинках є однією з нових форм просвітницької діяльності. Її важливість полягає в тому, що вона ведеться в основному серед домогосподарок відірваних від товариств, життя і осіб, що потребують залучення до читання газет і журналів. Домогосподарки раніше замкнуті у вузькому колі домашніх справ, привчаються читати газети і журнали, стежити за подіями в країні і за кордоном. Приблизно за 6 місяців 650 домогосподарок [18].

Поліпшення тематики та підвищення якості рукописів, активізація поширення та популяризації бібліографічних видань є однією з головних задач закономірної популяризації соціалістичної культури, яка не здавала своїх позицій.

Враховуючи збільшення попиту на літературу зарубіжних письменників, бібліотеки повинні провести ряд заходів з пропаганди творчості зарубіжних письменників, внаслідок чого здійснюється поширення плакатів такого типу «Читайте книги наших друзів» або «Гарна книга зближує народи» [13].

Л.Дубровіна, підкреслює, те що: «Політичне виховання мало стати найважливішим завданням партії, яке стояло поряд з розбудовою важкої промисловості і соціалістичного сільського господарства, прискорення розвитку науки і техніки. Політична агітація набуває надзвичайно широкого масштабу форм та видів» [20, с. 402].

Так, готуючись до річниці Великого жовтня, кожна бібліотека прагнула того, щоб більша частина її читачів глибоко ознайомилися з літературою, що висвітлювала керівну роль Комуністичної партії та її вождя В.І.Леніна, широко пропагувалися книжки в яких показано видатну роль Леніна днів переможного жовтневого повстання [18].

Звернувши увагу на становище сільської бібліотеки протягом 40-70-х років ХХ ст. в соціокультурному просторі, то вона розглядалася як невелика установа. Як вказує нам Т. Ким, що її структура була надзвичайно простою :« Бібліотеки були з 1–2 бібліотекарями і з фондом 3–5 тис. з книгами загальноосвітнього і виробничого характеру, розрахованими на масового читача» [26, с. 29].

Починаючи з 1957 року Новокаховська бібліотека почали вести зошит незадоволеного запиту читачів для того, щоб повністю задовольнити запит читачів, де записували книги, що були відсутні в бібліотеці чи були в незначній кількості. Біля столу видачі часто проводилися бесіди, обмін думками про прочитану книгу. Читачі могли написати відгуки про книги, найкращі з них розміщували в спеціальний альбом відгуків.

В умовах курсу на прискорений поступ науково-технічного прогресу та створення органів НТІ розвиток науки як виробничої сили змінюється. Першочергового значення набуває діяльність наукових бібліотек з обслуговування науково-технічною інформацією, актуалізується завдання виховання бібліотечно-бібліографічних спеціалістів у цих галузях. У бібліотеках відкриваються кабінети технічної інформації та сільського господарства, бібліографічний відділ, відділ обслуговування читачів масовою літературою, розвивається іноземний книгообмін. Бібліографічна діяльність підпорядковується завданням рекомендаційної бібліографії, що обслуговує потреби виробництва сільського господарства, народної освіти та масової культури [20, с. 403].

В 60-х роках особливо увага радянських керівних органів спрямовувалася на поліпшення тематичного планування і підвищення якості літератури, планувалося також розширити випуск творів класичної літератури, перекладів з мов інших народів.

Було проведено перевірку діяльності видавництв, зокрема, роботу з питань удосконалення видавничих тематичних планів, відбулися наради з питань пропаганди та рекламування книги, в яких бібліотеки брали безпосередню участь.

Починається розробка, обговорення та прийняття типових загальносоюзних статутів бібліотек, видавництв, книготорговельних установ, книжково-бібліографічних інституцій.

«Центральним бібліотекам і музеям дозволялося видання каталогів, путівників, буклетів, плакатів, листівок по обміну досвідом; а науково-дослідним і проектним організаціям, вищим навчальним закладам, які мають право приймати дисертації до захисту, автореферати дисертацій», – на це вказує Л.Дубровіна в своїй книзі [20, с. 411].

Стали активно розвиватися взаємодії та координації діяльності між бібліотеками різних відомств стосовно розробки основних засад каталожного опису. Пріоритетними стали принципи диференційованого обслуговування читачів, зокрема створення у сільських бібліотеках спеціалізованих читальних залів, які згодом мали перетворитися на центри культурно-виховної роботи на селі, де проводились заходи з пропаганди книги, поширення бібліотечно-бібліографічних знань, навчання культурі читання, вечори музики, показ науково-популярних фільмів.

У 1965 році Міністерство культури разом з республіканськими та науковими бібліотеками провело експеримент щодо удосконалення мережі обласного рівня – на базі Львівської області. Обласне управління культури проаналізувало стан мережі бібліотек, напрацювало низку заходів стосовно її впорядкування, передусім, у бік, укрупнення,

зміцнення книжкових фондів, створення філій, пунктів видачі книжок, розширення функцій бібліотек тощо. Досвід такого експерименту широко обговорювався в колі керівників бібліотечної справи та фахівців упродовж 1966 – 1968 рр. був рекомендований до впровадження в Україні [20, с. 415].

У цей період поширеною формою науково-методичної роботи є організація та проведення літературних вечорів. Так, наприклад В. Мудроха зазначає, що були: «Проведені такі заходи в Львівській Національній бібліотеці ім. В. Стефаника на які запрошувалися крім наукових працівників інститутів АН УРСР і ВУЗів, інженерно-технічні працівники і робітники заводів, письменники та читачі бібліотеки. Вони присвячувалися, зазвичай, відзначенню якоїсь визначної дати чи то: «До 90 роковин з дня смерті Т. Г. Шевченка» (1951) чи «До 60-річчя від дня народження В. В. Маяковського» (1953) та ін. Досить часто організовувалися зустрічі читачів з провідними вченими та сучасними письменниками» [36, с. 62].

Провідне місце в розвитку бібліотечної практики займали вечори книги. Метою яких перш за все було – привернення уваги широких кіл читачів, а також населення до кращих творів про історію Великого Жовтня і його чудового завершення і самовідданих людей, які борються за всенародну справу. Різноманітна програма – доповіді, огляд літератури, бесіда про книги, зустрічі зі старими більшовиками, з героями громадянської та вітчизняної війни. Важливо домогтися щоб до кінця вечора література була прочитана великою кількістю читачів, викликала інтерес до більш глибокого вивчення окремих тем і питань, пов'язаних з 40-річчям жовтневої революції.

В.Мудроха, в своїй статті змогла чітко охарактеризувати та показати вдосконалення Львівської національної бібліотеки ім. В.Стефаника:«Для вдосконалення роботи ЛНБ ім. В. Стефаника та інших бібліотек створювалися методичні та інструктивно-технологічні

документи з наукової організації праці, досліджувалися, розроблялися і впроваджувалися норми на процеси бібліографічної діяльності» [36, с. 65].

В результаті поширення дисидентського руху на рубежі 60-70 х років в Україні, активізується цензура. Спецфонди бібліотек почали поповнюватися новими творами осіб, визнаними ворожими радянській владі.

У 70-х роках відзначається значний розвиток НТІ, формується система, швидко збільшується користування науковим бібліотеками. Так в обслуговуванні вдосконалюються технологічні аспекти виконання читацьких вимог – скасовано так звану путівку, основні сили спрямовані на обслуговування читачів у читальних залах, диференційованого обслуговування потребувала створення система спеціалізованих залів – читальний зал марксистсько-ленінської літератури було перетворено на читальний зал суспільних наук, відкритий зал хіміко-технологічних та біологічних наук, читальний зал зарубіжної історіографії [20, с. 420].

Удосконалюються методи обслуговування вчених та спеціалістів. Так, у наукових бібліотеках створюється система бронювання літератури на 2 тижні з можливістю продовження терміну користування книжками.

«Для подальшого вдосконалення обслуговування читачів створюється окремий пункт запису читачів, виокремлюється пункт реєстрації відвідувань, створюється диспетчерська служба. У порівнянні з 1965 роком загальні бібліотечні показники збільшилися майже вдвічі», – наголошує Л.Дубровіна [20, с. 424].

Так, в херсонській бібліотеці імені Горького з метою поліпшення керівництва читанням у відкритому доступі створені тематичні полиці «Еврика», «На допомогу робочим наскрізних професій», «На допомогу тим хто навчається в мережі політичної освіти». Відбувається організація пропаганди серед молоді. Бібліотеки проводять

бібліографічні огляди, видають усні і письмові довідки, складаються плани читання і рекомендаційні списки літератури і використовуються кола читання і закладки «Що читати далі?». Ці закладки широко використовували в своїй роботі всі міські та селищні бібліотеки, вони не тільки вклеювалися в книги, а й використовувалися як плани читання. Але попри все це основним недоліком в керівництві читанням є погане вивчення інтересів і запитів читачів і рекомендаційної бібліографії, яка не стала засобом пропаганди книг, слабо здійснюється користування читачів каталогом та пропаганда культури читання.

У кінці 70-х років зроблені перші кроки до автоматизації бібліотечних процесів, зокрема, у сфері науково-технічних бібліотек. У наукових бібліотеках були організовані відділи механізації та автоматизації, які розпочали науково-дослідну роботу з проблем автоматизації управління бібліотеками, створення бібліотечних інформаційних ресурсів, опрацювання книжок, підготовки бібліографічних покажчиків, формування електронних каталогів. Однак до бібліотек електронно-обчислювальна техніка та сучасне бібліотечне обладнання постачалось досить повільно, створення бібліотечних баз даних та систем стримувалася через відсутність відповідних фахівців і складність завдань автоматизації бібліотечних процесів, а також через специфічну класифікацію та систематизацію літератури, побудовану на Радянській системі ББК [20, с. 426].

Покращується робота фондів: «Проведена робота по вилученню з книжкових фондів застарілої та зношеної літератури. Дублетна література перерозподілена між сільськими бібліотеками» [14].

Так в Херсоні міська бібліотека №14 стала однією з перших хто став застосовувати пропаганду літератури на абонементі, проводиться значна робота з вивчення читацьких інтересів. Бібліотека веде інформаційну роботу. У 1971 році послано 19 індивідуальних і 3

групових інформації. В інформаційній роботі використовується радіо і преса.

Організовано диференційоване обслуговування читачів. Виділено читацькі групи фахівці сільського господарства, інтелігенція, колгоспники, робітнича молодь [16].

Пропаганда суспільно-політичної літератури в бібліотеках області проводиться в світлі рішень партії та уряду і відображала актуальні події в нашій країні та за кордоном [17].

Крім масової пропаганди сільсько-господарської літератури, бібліотеки області проводили індивідуальну роботу з читачами. Основною формою індивідуального керівництва були бесіди.

4.2. Зміни в бібліотеках України періоду незалежності

Вже у 80-х роках робляться перші кроки до автоматизації бібліотечних процесів: започатковується науковий напрям, пов'язаний з розробкою проблем оптимізації роботи бібліотеки в умовах АСНТІ, удосконаленням системи бібліотечно-бібліографічної обслуговування в умовах автоматизації, управління бібліотечними фондами та створенням новітніх інформаційно-бібліотечних технологій. У середині 1986 року у низці бібліотек відкриваються відділи автоматизації інформаційно-бібліотечних процесів. Починається розробка принципово нових аспектів бібліотечної діяльності, що поєднують професійні знання як в галузі бібліотечної справи, так й інформатики. Бібліотеки організовують спеціальні конференції, де обговорюються питання формування інформаційних ресурсів, масивів бібліографічних даних та бібліотечних технологій. В 80-х роках починають впроваджуватися певні новітні елементи, перш за все, платні послуги [20, с. 428].

Так, наприклад: «Бібліотека ім. Олесь Гончара є одним з найстаріших культурно-освітніх закладів Півдня України. Бібліотека є однією з перших провінційних книгозбірень в Україні» [23, с. 15]. Підвищення рівня організації роботи, залучення засобів звукового та візуального зв'язку, збільшення рівня матеріально-технічної бази, сприяють якісно новому та надзвичайно високому рівню організації роботи, сприяють оперативному обслуговуванню читачів, полегшують працю бібліотекарів. Бібліотека була неодноразово базою загальнодержавних експериментів і навчання з різних питань: по запровадженню платних послуг, автоматизації бібліотечно-бібліографічних технологій тощо. Г. Мокрицька в своїй статті виділяє те, що: «Вона набула чималий досвід виконань аналітичних та фактографічних довідок для підприємств і установ, в бібліотечно-бібліографічному обслуговуванні органів місцевої влади на договірній основі» [35, с. 165].

Бажання побачити минуле зблизька, поновити в пам'яті все найдорожче з історії Херсонщини породило створення історико-літературного краєзнавчого клубу «Гілея» [19, с. 34]. Протягом багатьох років блискуче працюють літературно-мистецький клуб «Ліра», об'єднання «Садівник» та клуб знавців англійської мови «Британіка». Клуб любителів англійської мови було створено 1968 році спільними зусиллями працівників відділу літератури іноземними мовами бібліотеки та курсів з вивчення англійської мови Херсонського клубу моряків [44, с. 77].

У 1987 році виникла ідея створити при бібліотеці літературний театр. До 100-річчя з дня народження Г.Ахматової було здійснено інсценізацію за 2 віршами під назвою «Істина». Діяльність літературного театру набула в місті широкого розголосу [49, с. 36].

За період 70-80 -х років в бібліотеках почали використовуватися масові форми, що були спрямовані на збільшення освіченості населення.

Скажімо були залучені такі форми: читання, різноманітні читацькі конференції з ухилом на технічну чи сільськогосподарську літературу та усні журнали. Впроваджувалися заходи, які в цілому повинні були інформувати читачів – це читання та перегляди літератури чи певних періодичних видань. В українській бібліотечній енциклопедії акцентується увага на тому, що: «З появою засобів масової інформації та аудіо та відео техніки набули широкого вжитку принципово нові форми поширення та розповсюдження книг, які були розраховані на широке коло осіб: передачі про книжки, поезія, музика. Бібліотеки стали працювати з бібліотечними осередками в місті та регіоні. При бібліотеках з`являються спеціалізовані гуртки за інтересами» [33].

Починаючи з 1990-х. років в Україні починається національно-державне будівництво, зміна державного устрою, демонтаж командно-адміністративної системи управління, формування ринкової моделі економіки, демократизація життя суспільства, що суттєво вплинули на бібліотечну сферу.

З 90-х рр. ХХ ст. у вітчизняному бібліотекознавстві посилюється необхідність впровадження конструктивніших моделей управління для вирішення нових завдань, що постали перед бібліотекою [38, с. 20].

У цей час спостерігається інтерес користувачів до культурно-масової, дозвілєвої діяльності бібліотек, використання традиційних форм і методів масової роботи, пошуку нових форм її впровадження, «модернізації методичних прийомів і рішень, зв'язків із зовнішніми установами та організаціями», – таку ознаку виділяє в своїй статті Т.Ким [26, с. 29].

Ці роки відрізняються активізацією суспільного життя, його демократизацією, збільшенням випуску видань спрямованих на задоволення культурних, інтелектуальних та моральних нужд різних груп населення, збільшенням можливостей розвитку бібліотек та впровадженням принципово модернізованих ІТ пов'язаних з соціальною

диференціацією суспільства та появою масової комунікації суспільства [47, с. 52].

О.Матвійчук зосереджує увагу на тому, що: «Серед форм культурно-дозвілєвої діяльності: діалогові, ігрові, рекламно-інформаційні, зокрема, інтерв'ю-бесіди, зустрічі за «круглим столом», прес-конференції, прем'єри книг, журналів, калейдоскопи, альманахи, передачі по телебаченню і радіо, літературні турніри, ток-шоу, конкурси-загадки, КВК, «Поле чудес», «Щасливий випадок», новорічний вертеп, свято-маскарад та ін.» [32].

Віднаходження шляхів і способів залучення у творчу діяльність стає одним із пріоритетів. Так, А. Печена в свою чергу наголошує на тому, що: « В розвитку публічних бібліотек у другій половині 90-х рр. ХХ ст. використовувалися інтерактивні форми: літературні карнавали, літературні брейн-ринги, літературні посиденьки, літературні аукціони, літературно-історичні композиції, вечори любовної лірики, літературні ігри, театралізовані екскурси, театралізовані гуртки, літературні марафони тощо» [45]. Можна зробити висновки, що такі форми, перш за все були спрямованні на те, щоб розважити широкі маси населення, що послугувало з часом впровадженням в бібліотечну практику «культурно-дозвілєвої діяльності»

Збільшення зацікавленості до читання, особистості та творчості письменників, призвело до появи такої форми роботи, як – театралізація. Створена саме така форма була для того аби допогти сформувати та окреслити чітке бачення та позитивне мислення, щодо читання.

Г.Гречко, в своїй статті акцентує увагу на те, що: «Одними з перших були такі театри книги, які створювалися в бібліотеках для дітей: ляльковий театр книги «Буратіно», літературний театр «Сюрприз», театр «Ювентус», театр книги «Стріла», театр «Браво». театральна студія «Чеширський кіт» [10, с. 41].

У кінці 80-х на початку 90-х років були встановлені тісні стосунки з бібліотеками українських наукових центрів у різних країнах почався обмін спеціалістами та досвідом формування українознавчих збірок.

У бібліотеках створюється центр бібліотечно-інформаційних ресурсів які мають завдання розробки інформаційних технологій в бібліотеках, розробки механізмів комп'ютеризації бібліотек, впровадження програми технологічних комплексів щодо комплектування і обробки нових надходжень, формування електронного каталогу, опрацювання механізмів дії бібліотек, як компонентів глобальних комп'ютерних мереж. Виникають нові форми бібліотек як традиційних так електронних у 90-х роках ХХ століття виникла така форма міжнародної бібліотечної співпраці як бібліотека в бібліотеці, дії держави в бібліотеці іншої або спеціалізовані фонди у бібліотеках.

Зі здобуттям незалежності в Україні у 1991 році з'являються передумови для створення нових умов для розвитку бібліотек. Звільнення від попередніх заборон на інформацію, поставили завдання швидкого опрацювання не актуальних у попередні роки книжкових фондів, покращення форм і методів обслуговування читачів.

З урахуванням потреб розвитку бібліотечної справи відбувається процес переростання бібліотечного працівника в працівника сфери інформаційної діяльності перед системою бібліотечної освіти бібліотечна освіта перебудовується з урахуванням переходу українського суспільства на інформаційний та інноваційний шляхи розвитку.

Т.Сидоренко підкреслює у своїй статті, що: «У культурно – просвітницькій діяльності бібліотек Півдня України не можна не помітити паростки нового підходу, нового змісту до її організації: оригінальні ідеї, зміна форматів діяльності, партнерські відносини, інтерактивні форми, методи і форми з обслуговування віддаленого користувача тощо» [46, с. 177].

Так, наприклад Херсонська бібліотека імені Олеся Гончара у 1991 році розпочала свою автоматизацію. Тоді ж розпорядженням Міністерства культури України було започатковано генеральний проект створення автоматизованої інформаційно-бібліотечної системи державних бібліотек і визначено базою по розробці програмного забезпечення Херсонському ОУНБ.

Особливою подією для обласної універсальної наукової бібліотеки було присвоєння імені Олеся Гончара 18 лютого 1997 року. А 1998 року відкрито музейну кімнату «Гончарева вітальня» [39, с. 38].

В бібліотеці в цей період було проведено музично-поетичний вечір «За півгодини до весни», приурочений до дня Св. Валентина. Гості вечора прослухали музично-поетичну композицію у виконанні членів творчого об'єднання незалежних «Ключ», отримали задоволення від бардівської пісні, подивилися на «живу заставку» моделей у стилі «боді-арт», були в захваті від експозиції фото колажів [4, с. 64].

Такий розвиток бібліотеки неабияким чином впливає на збільшення престижу бібліотеки та появи великої кількості потенційних клієнтів. Фонди бібліотеки розраховані на кожну людину, яка могла б знайти потрібну їй літературу [23, с. 16].

Тож зрозуміло, чому під час переходу до новітніх автоматизованих бібліотечних технологій співробітники прагнуть не лише здобути переваги швидкості, багатоаспектності, гнучкості комп'ютерного зберігання, обробки, пошуку інформації, а й зберегти здобутки традиційного зведеного каталогу [35, с. 164].

Т.Сидоренко, у своїй статті використовує досить влучну фразу, для того, щоб дати оцінку становища бібліотеки кінця XX – початку XXI ст.: «Бібліотека кінця XX – початку XXI ст. функціонує в умовах нової соціально-культурної та соціально-комунікаційної реальності» [46, с. 176].

Таким чином, друга половина ХХ ст. відіграла важливу роль у формуванні інноваційних форм в бібліотечній справі, які були основані на вже усталених традиційних формах. За весь час свого розвитку бібліотечна справа пройшла різні етапи – зокрема пропаганди та агітації, культурно-просвітницької та дозвілєвої діяльності. Взаємодія нових і старих, але ефективних методик організації роботи бібліотек, використання в їхній діяльності нових форм організації роботи спрямованих на задоволення культурних та духовних потреб користувача дають підстави відзначити, що вони послуговували поступовому впровадженню інформаційних технологій та змогли надзвичайно зміцнитися та показати всьому світу, те що бібліотечна справа займає одне з перших місць серед різних соціальних інститутів і є одним із важливих сегментів в регулюванні структури послуг інформаційного та дозвілєвого характеру.

ВИСНОВКИ

Таким чином, дослідивши проблему становлення та особливостей розвитку бібліотечної справи на території України періоду XIX – XX ст. ми дійшли висновків, що забезпеченість джерельною базою та літературою з даної проблеми, дала нам можливість доцільно вивчити дане питання за такими критеріями – поширення бібліотечної мережі на українських землях у XIX – в п.п. XX ст.; прослідкувати за змінами, які відбувалися в бібліотечній справі в період Другої світової війни; описати та дати оцінку змінам, які відбувалися у бібліотеках у др.половині XX ст., так як бібліотечна мережа на різних етапах свого розвитку, наслідувала різні цілі своєї роботи. У джерельній базі роботи були зосереджені та представлені матеріали робіт, як бібліотекознавців, так і істориків, які займалися вивченням даної проблеми, зокрема важлива та цінна частина інформації дослідження зберігається в енциклопедіях та архівних матеріалах, що були залучені до вивчення проблеми та дали нам змогу повноцінно дослідити обрану тему.

Так, період XIX – п.п. XX ст. дає нам змогу зосередити увагу на основних особливостях та тенденціях становлення бібліотечного життя на українських землях, на їх помітному поширенні у галузі бібліотечної мережі на українських землях. Бібліотеки починають набувати сучасних форм внаслідок значно проробленої роботи, зокрема такий вклад та велике значення для примноження та удосконалення бібліотечних здобутків внесли активні прибічники розвитку української культури. В цей час Україна входила до складу двох держав – Російської імперії та Австро-Угорщини. Перебуваючи під владою Російській імперії в Україні існували лише бібліотеки, в губерніях та намісництвах чи окружних чи повітових управліннях, які не були призначені для широкого загалу і були платними і їх головною ціллю була просвіта та обслуговування

громадян. А та частина території України, яка входила до складу Австро-Угорщини характеризується функціонуванням мережі культурно-освітніх осередків «Просвіти». Початок інтенсивного розвитку бібліотечної мережі в Україні припадає на другу половину XIX ст. – початок XX ст. Внаслідок чого, підвищується рівень зацікавленості до освіченого населення, збільшується розвиток громадянського виховання та національної свідомості, що стало рушійною силою до більш інтенсивних темпів розвитку загальнодоступних бібліотек. Зі зміною влади та приходом до управління країною більшовиками та встановлення радянської влади в Україні починають впроваджуватися завдання державного управління та контролю бібліотечною справою. В період радянських часів бібліотечна мережа зазнала чималих «чисток». Радянська ідеологія була гостро направлена проти української мови та культури. Починаючи з 30-х XX ст. і особливо, післявоєнних років, українська бібліотечна наука перебувала в тіні радянської.

Однією з найдраматичніших сторінок бібліотечного будівництва була – Друга світова війна 1941–1945 рр. Вона стала трагічною та сумною сторінкою щодо втрат бібліотечного фонду України і характеризувалася масштабними руйнаціями книгосховищ, що залишилися на окупованій території, та їх фондів, вивезення їх за межі території країни, внаслідок чого руйнувалася усталена структура джерельної та книжкової бази. Непідконтрольне вивезення німецькими організаціями та вермахтом, руйнування бібліотечних будівель, викликане бойовими діями, було ще однією з причин, яка перешкоджала вивезенню всіх фондів. Саме це не дало змоги вивезти всі бібліотечні фонди до евакуації, частина з яких була загублена та втрачені під час бомбардувань потягів з книжками і пожеж. Нацистська влада послідовно організовувала аналіз, відбір і перевезення фондів упродовж усього періоду окупації. Фонди забороненої літератури вилучалися і зберігалися в закритих приміщеннях. Під час відступу нацистських

військ восени збільшилась певною мірою діяльність щодо вивезення культурних цінностей. Неабияких змін та рухів пізнали літературні фонди, які знаходилися на німецькій території. В міру звільнення українських територій від німецьких окупантів бібліотеки поступово починають відновлювати роботу. Сортування фондів, оцінка їх стану та переінвентаризація книг стала основною задачею бібліотекарів. Ще однією з проблем було перемішування фондів внаслідок воєнних дій, що призвело до розроблення нової методики сортування книжок у бібліотеках. По закінченню війни відразу розпочалася робота по внесення до реєстру культурних цінностей, які на початку війни були вивезеними до Німеччини.

Друга половина ХХ ст. характеризується етапом змін та запровадженням в хід бібліотечного будівництва певних інновацій, щодо кращого функціонування бібліотек та залучення до них більшої кількості потенційних читачів. До таких форм ми можемо віднести різноманітні читацькі конференції, тематичні вечора та бібліографічні огляди, читацькі гуртки. В цей час особливе місце займає пропаганда та агітація, які були спрямовані на розкриття структури бібліотечних фондів та звісно ж залучення широкого кола громадян до читання. Однією з головних функцій в бібліотек на цьому етапі є сприяння розвитку самоосвіти та політичного виховання серед громадян. Так в 60-х роках особлива увага радянських керівних органів спрямовувалася на поліпшення тематичного планування і підвищення якості літератури. Було проведено чималу роботу з питань удосконалення видавничих тематичних планів, відбулися наради з питань пропаганди та рекламування книги, в яких бібліотеки брали безпосередню участь. У 70-80-х роках швидко збільшується користування науковим бібліотеками. Так в обслуговуванні вдосконалюються технологічні аспекти виконання читацьких вимог. У наукових бібліотеках були організовані відділи механізації та автоматизації. Бібліотеки

організують спеціальні конференції, де обговорюються питання формування інформаційних ресурсів, масивів бібліографічних даних та бібліотечних технологій та впроваджуються платні послуги. З появою засобів масової інформації та аудіовізуальної техніки набули широкого вжитку принципово нові форми поширення та розповсюдження книг, які були розраховані на величезну аудиторію. На початку 1990-х. років в Україні посилюється інтерес користувачів до культурно-масової, діяльності бібліотек, використання традиційних форм і методів масової роботи, пошуку нових форм її впровадження. Починають використовуватися різні інтерактивні форми: літературні (ігри, аукціони, марафони), гуртки та вечори лірики. Такі форми, перш за все були спрямовані на те, щоб розважити широкі маси населення, що послугувало збільшенням зацікавленості до читання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акуленко В. І. Міжнародно-правові аспекти проблеми повернення культурних цінностей, втрачених під час Другої світової війни / Віктор Акуленко // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – 1996. – Вип. 6. – С. 50-58.
2. Баюш О. Формування та розвиток сільських бібліотек Півдня України: історичний аспект / О. Баюш. – С. 147–150.
3. Боряк Г. Дослідження історії переміщення книжкової культурної спадщини України в період Другої світової війни [Електронний ресурс] / Г. Боряк, Л. Дубровіна – Режим доступу до ресурсу: https://old.archives.gov.ua/Archives/Publication/Boriak_Dubrovina.php.
4. Братан М.І. Сховище вогню/ М.І.Братан // Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека: від минулого століття майбутньому: до 125-ліття заснування : зб. ст. / Упр. культури Херсон. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. Олеся Гончара ; упоряд. Н. Ф. Попова ; ред. Л. І. Зелена. – Херсон, 1998. – с.65
5. Віват, бібліотеко! [Текст] : [історія бібліотек] // Шкільна бібліотека.– 2016. – №8. – С. 14 –15.
6. Віжічаніна Л. Історія становлення та розвитку соціокультурної діяльності бібліотек [Електронний ресурс] / Лілія Віжічаніна – Режим доступу до ресурсу: <https://biblio.lib.kherson.ua/istoriya-stanovlennya.htm>.
7. Володин Б. Ф. Всемирная история библиотек / Володин Б. Ф. – С.Пб. : Питер, 2002. – 352 с.
8. Голоха Л. Державне управління бібліотечною справою в Україні: історичний аспект / Любов Голоха. – С. 1–17.
9. Голоха Л. Модернізація державного управління бібліотечною справою в Україні: Теоретико-методологічні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. : спец. 25.00.01 «теорія та історія

- державного управління» / Голоха Любов – Дніпропетровськ, 2009. – 13 с.
- 10.Гречко Г. С. Детские библиотеки в поисках новых путей / Г. С. Гречко, Н. В. Семилет // Библиотековедение. – 1997. – №3. – С. 41–54.
- 11.Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф.Р – 2022, оп.1, спр. 1, 21 арк.
- 12.ДАХО України, ф.Р – 2022, оп.1, спр. 123, 219 арк.
- 13.ДАХО України, ф.Р – 2022, оп.1, спр. 4, 18 арк.
- 14.ДАХО України, ф.Р – 2022, оп.1, спр. 457, 30 арк.
- 15.ДАХО України, ф.Р – 2022, оп.1, спр. 586, 45 арк.
- 16.ДАХО України, ф.Р – 2022, оп.1, спр. 6, 12 арк.
- 17.ДАХО України, ф.Р – 2022, оп.1, спр. 644, 38 арк.
- 18.ДАХО України, ф.Р – 2022, оп.1, спр. 647, 13 арк.
- 19.Джерело знань: [іст. нарис про Херсон. обл. універс. б-ку ім. О. М. Горького] / О. М. Хропач, О. І. Катущкіна, Н. А. Школьник ; Упр. культури Херсон. облдержадмін., Держ. обл. універс. наук. б-ка ім. О. М. Горького. – Херсон : ХОУНБГ, 1992. – 47 с.
- 20.Дубровіна Л. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті / Л. Дубровіна, О. Онищенко. – Київ: Інститут рукопису, 2009. – 530 с. – (978-966-02-5286-8).
- 21.Енциклопедія історії України : в 5 т. / редкол. В. А. Смолій (голова редкол.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 1: А – В. – 688 с.
- 22.3 історії шкільних бібліотек // Шкільна бібліотека .–2004 .–№3 .– с. 42– 43. – Режим доступу: http://elar.ipro.edu.te.ua:8080/bitstream/123456789/2557/4/3_історії_бібліотек.doc
- 23.Зелена Л. І. Моя книгозбірня: шлях від громадської до наукової бібліотеки / Л. І. Зелена // Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека: від минулого століття майбутньому: до 125-ліття

- заснування : зб. ст. / Упр. культури Херсон. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. Олеся Гончара ; упоряд. Н. Ф. Попова ; ред. Л. І. Зелена. – Херсон, 1998. – С. 7–17.
- 24.Иноземцев В.Л. Постиндустриальный мир Даниела Белла. – В кн.: Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. М., 1998, с. 10–107;
- 25.Інноваційні послуги публічних бібліотек: метод.- поради /Терноп. обл. універс. наук. б-ка, наук.-метод. від. ; підгот. Л. М. Козачок ; ред. Г. Й. Жовтко. – Т. : [б. в.], 2012. – 22 с.
- 26.Ким Т. Х. Традиции и обновление массовой работы / Т. Х. Ким. – [Текст]. – // Мир библиотек сегодня. – 1997. – Вып.1. – С.29.
- 27.Корнієнко А. Про знищення та вивезення бібліотечних фондів України: факти та наслідки [Текст] / А.Корнієнко – К.: 1998. – 66 – 73 с.
- 28.Мазурницький О. Как спасали книги в годы Великой Отечественной войны: рассказы о забытых героях / Олександр Мазурницький. // Науч. и техн. б-ки. – 2017. – С. 109–122.
- 29.Малолетова Н. І. Нацистська бібліотечна політика у період окупації Києва у 1941–1943 рр. і доля книжкових фондів Бібліотеки Академії наук УРСР / Н. І. Малолетова, Л. А. Дубровіна // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2000. – Вип. 5. – С. 139 –172. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2000_5_11.
- 30.Малолетова Н. Нацистська бібліотечна політика у період окупації Києва у 1941–1943 рр. / Н. Малолетова, Л. Дубровіна. // Бібліотечний вісник. – 2001. – С. 2–18.
- 31.Малюта О.В. «Просвіта» (1868 – 1939) // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2012. – Т. 9 : Прил – . 33 –944 с.

- 32.Матвійчук О. Закономірності розвитку бібліотек як соціокультурних центрів в Україні [Електронний ресурс] / Оксана Матвійчук – Режим доступу до ресурсу: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/283-zakonomirnosti-rozvitku-bibliotek-jak-sotsiokulturnih-tsentriv-v-ukrayini.html>.
- 33.Матвійчук О. Соціокультурна діяльність бібліотек [Електронний ресурс] / Оксана Матвійчук // Українська бібліотечна енциклопедія. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://ube.nlu.org.ua/article/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA>.
- 34.Мелентьева Ю.П. Сельская библиотека: проблемы развития и перспективы: Науч.-метод. пособие /Ю.П. Мелентьева. – [Текст]. – М.: «Издательство Либерия», 2003. – С. 24.
- 35.Мокрицька Г.П. Комп'ютерні технології у краєзнавчій роботі Херсонської ОУНБ /Мокрицька Г.П., Тюменцева І.Ю. //Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам'яті народу України. – К., 1998. – С.164 –167.
- 36.Мудроха В. Науково-методична діяльність Львівської національної наукової бібліотеки імені В.Стефаника: історико-функціональний аспект та інноваційні особливості : дис. канд. : 27.00.03 / Мудроха Валентина – Львів, 2016. – 242 с.
- 37.Неділько Л.В. Методична діяльність : етапи розвитку/Л. В. Неділько// Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека: від минулого століття майбутньому: до 125-ліття заснування : зб. ст. / Упр. культури Херсон. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім.

- Олеся Гончара ; упоряд. Н. Ф. Попова ; ред. Л. І. Зелена. – Херсон, 1998. – С. 33-44
38. Ніколаєнко Н. Ефективне управління сучасною бібліотекою в умовах структурно-функціональних змін / Наталія Ніколаєнко. // Вісник Книжкової палати. – 2014. – С. 20–23.
39. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олеся Гончара / Леонид Марченко // Степ : літ.-худож. альм. – Херсон, 2000. – №10. – С. 37-39.
40. Онищенко О. Бібліотечна справа в Україні наприкінці ХІХ – у 10-х роках ХХ ст.: стан і основні напрямки розвитку / О. Онищенко, Л. Дубровіна // Бібл. вісн. – 2005. – № 2. – С. 3 – 13.
41. Онищенко О. Бібліотечний фонд України в контексті другої світової війни та її наслідків [Електронний ресурс] / Олексій Онищенко – Режим доступу до ресурсу: <https://old.archives.gov.ua/Archives/Publication/Onischenko.php>.
42. Онищенко О. Книжковий й архівні фонди БАН УРСР та академічних інститутів у 1944-1948 роках / О. Онищенко, Л. Дубровіна. // Архівна справа : історія і сучасність. – С. 37–49.
43. Онищенко О. Бібліотечна справа в Україні наприкінці ХХ ст.: 1917 – 1931 рр. / О. Онищенко, Л. Дубровіна // Бібл. вісн. – 2005. – № 3. – С. 3 – 16.
44. Павелко О. А. Мередіани Бібліотечного співробітництва / О. А. Павелко // Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека: від минулого століття майбутньому: до 125-ліття заснування : зб. ст. / Упр. культури Херсон. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. Олеся Гончара ; упоряд. Н. Ф. Попова ; ред. Л. І. Зелена. – Херсон, 1998. – С.74-78
45. Печена А. В. До становлення масової роботи вітчизняних бібліотек: суспільно-історичний аспект / А. В. Печена // Вісник Харківської

державної академії культури : зб. наук. пр. – Харків : ХДАК, 2011. – Вип. 34. – С.156–163.

- 46.Сидоренко Т. Культурно-просвітницька діяльність бібліотек: традиції та вектори змін / Тетяна Сидоренко. // Бібліотека XXI століття: перспективи та інновації. – С. 176–179.
- 47.Сидоренко Т. Трансформація культурно-дозвіллевої діяльність публічних бібліотек Півдня України 90-х років ХХ ст. / Тетяна Сидоренко. – С. 50–57.
- 48.Шарошкіна Н. Розвиток народних бібліотек-читалень на Київщині (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / Н. Шарошкіна. // Scientific Journal «ScienceRise: Pedagogical Education». – 2017. – С. 41–45.
- 49.Шендерчук Г.В. Спадкоємність традицій/Г.В.Шендерчук// Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека: від минулого століття майбутньому: до 125-ліття заснування : зб. ст. / Упр. культури Херсон. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ім. Олесея Гончара ; упоряд. Н. Ф. Попова ; ред. Л. І. Зелена. – Херсон, 1998. – с.58-65